

IK ZIE

IK ZIE

onderwijsprogramma
primair onderwijs
groep 1 t/m 3

FRI
ESM
USE
UM

inleiding

Dit is de handleiding voor het onderwijsprogramma bij de tentoonstelling *Horizonnen* in het Fries Museum. Met veel plezier nemen wij de leerlingen mee op ontdekkingsreis, van hier tot voorbij de horizon!

Het doel van dit programma is om leerlingen te prikkelen en uit te dagen, om dieper op het thema van de tentoonstelling in te gaan en om de kunstwerken in relatie tot het onderwerp en hun eigen leefwereld te begrijpen. Door uit te gaan van de belevingswereld van de leerlingen, is het voor hen makkelijk om zich in te leven in de wereld van de kunst. De kunstenaars vertellen hun verhaal via de kunstwerken. Wij willen van de leerlingen weten: hoe ziet jouw wereld eruit? Wat zie jij als je naar buiten kijkt? Hoe ver reikt jouw horizon? De leerlingen worden daarnaast door de tentoonstelling geconfronteerd met hun eigen 'Friese' identiteit in relatie tot die van de kunstwerken.

Tijdens het bezoek aan het museum werken de leerlingen met vragen van de 'Friese Doorkijker': een bijzonder werkblad met verschillende vragen en opdrachten waarmee ze van alles ontdekken over de werken en kunstenaars in de tentoonstelling. De ontdekkingen worden genoteerd als 'doorkijker' en doorgegeven aan volgende bezoekers. De 'Friese Doorkijker' helpt ze om beter te leren kijken, te associëren, een eigen mening te vormen en kunstwerken te interpreteren. Hun nieuwsgierigheid wordt aangewakkerd en hun opmerkzaamheid op de proef gesteld. Zo wordt het bezoek een onvergetelijke ervaring die bijdraagt aan hun culturele bewustzijn. De leerlingen hebben letterlijk hun horizon verbreed en ontdekt dat er in het museum, maar ook in hun eigen wereld nog veel te ontdekken valt.

Voor elke bouw van het primair onderwijs is een gevarieerd programma ontwikkeld met de volgende accenten per bouw:

Onderbouw: *associëren, nieuwsgierigheid, zintuiglijke waarneming en verbeeldingskracht*

Middenbouw: *bewustwording, nieuwsgierigheid, samenwerking en belevingswereld*

Bovenbouw: *cultureel bewustzijn, diepgang, doorzettingsvermogen en nieuwsgierigheid*

voor alle groepen gelden de volgende algemene leerdoelen:

- Leerlingen hebben een positieve ervaring
- Leerlingen zijn in staat hun mening en gedachten te verwoorden en verbeelden
- Leerlingen zijn in staat hun persoonlijke interpretatie van kunstwerken te benoemen
- Leerlingen ervaren dat ze serieus genomen worden
- Leerlingen ervaren dat iedereen anders kijkt en dat alles wat je ziet, bedenkt of fantaseert van waarde is.

kerndoelen

Het programma voldoet aan de kerndoelen 12, 54, 55 en 56.

Kerndoel 12: De leerlingen verwerven een adequate woordenschat en strategieën voor het begrijpen van voor hen onbekende woorden. Onder 'woordenschat' vallen ook begrippen die het leerlingen mogelijk maken over taal te denken en te spreken.

Kerndoel 54: De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

Kerndoel 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

Kerndoel 56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Voor kerndoelen zie: <http://www.slo.nl/primair/leergebieden/kunstencultuur/>

werkwijze

Het onderwijsprogramma bestaat voor iedere bouw uit de volgende drie onderdelen:

1. Voorbereidingsles in de klas

In de introductieles op school maken de leerlingen kennis met een aantal kunstwerken en de tentoonstelling *Horizonnen*. Met behulp van een beeldende opdracht leren ze gericht kijken naar hun eigen omgeving. Door deze kennismaking zijn de leerlingen goed voorbereid op het museumbezoek en in staat om de tentoonstelling te bekijken vanuit hun eigen blik op de wereld.

2. Museumbezoek Fries Museum

Tijdens het museumbezoek bekijken de leerlingen de kunstwerken van de tentoonstelling. Het doel is een kunstwerk zo goed te bestuderen en hun eigen te maken dat ze als experts iets doorgeven aan de volgende leerlingen die de tentoonstelling bezoeken. Dit doen ze met behulp van het werkblad de 'Friese Doorkijker'. Dit werkblad helpt de leerlingen om beter te kijken, kunstwerken te interpreteren, een eigen mening te vormen en een 'doorkijker' te formuleren. Voor de onderbouw voeren de intermediairs een onderwijsleergesprek als variant op het werkblad.

3. Verwerkingsles in de klas

In de verwerkingsles wordt het museumbezoek besproken om te kijken wat de leerlingen allemaal nog weten van de tentoonstelling. De leerlingen hebben de opdracht gekregen om iets in gedachten mee te nemen uit de tentoonstelling. Een stukje Horizonnen is nu meegenomen naar hun eigen wereld en dit verwerken ze in een beeldend eindwerk. De wereld van de leerlingen en die van de kunst valt samen!

Wij wensen de groep veel plezier met het bezoek aan het Fries Museum!

bijlagen:

- Bijlage 1: Onderwijsprogramma voor het primair onderwijs groep 1,2 en 3
- Bijlage 2: Kijkvragen bij de kunstwerken voor in de klas

bijlage 1

onderwijsprogramma groep 1 t/m 3 - 'ik zie, ik zie'

Het programma 'IK ZIE, IK ZIE...' bestaat uit de volgende drie onderdelen:

1. Voorbereiding museumbezoek in de klas - 35 minuten
2. Museumbezoek Fries Museum - 60 minuten
3. Verwerkingsles in de klas - 25 minuten

VOORBEREIDINGSLES IN DE KLAS

Totale tijdsduur: 35 minuten

benodigdheden

- Kunstwerken via posters van het museum en via de website van het Fries Museum (www.friesmuseum.nl) op het digitaal schoolbord.
- Geleerde of zwarte tape voor de horizon op het raam.
- Schilderschorten en kranten.
- Schilderpapier A3 met waterverf/ecoline of wascokrijtjes of vingerverf, verschillende kleuren papier.
- Dikke penselen.
- Optioneel: raamverf (in plaats van schilderpapier direct op het raam).
- Optioneel: vliegerpapier.
- Optioneel: rol behang.

aan de slag!

jouw omgeving, mijn omgeving

Tijd: 10 minuten

Tijdens de volgende opdrachten leren de leerlingen over 'wat is ver weg en wat is dichtbij' en over de zintuigen. Start de opdracht door een leerling vanuit de kring te roepen en vraag of hij/zij dichtbij of ver weg staat. Benoem daarna de zintuigen. Stel vragen als: "Wat zijn de zintuigen?", "Wat doe je met je ogen?", "Wat doe je met je oren?" et cetera.

ver weg – dichtbij

Laat de leerlingen met z'n allen voor het raam staan of op hun tafeltje zitten (groep 3) en naar buiten kijken. Stimuleer de leerlingen om zoveel mogelijk verschillende dingen te zien.

Vraag de leerlingen om te vertellen wat ze zien. Als ze iets benoemen, vraag dan of het ver weg of dichtbij is. Geef de leerlingen de opdracht om naar buiten te kijken, onder hun benen door: "Hoe ziet dat er uit?". Laat de leerlingen begrippen als 'binnen' en 'buiten' benoemen. Stel vragen als: "Als je met een verrekijker kijkt, wat zie je dan?" (maak met je handen een verrekijker), "Kijk eens zo ver als je kunt kijken. Wat staat er ver weg?", "Wie staat er dichtbij, naast je?", "Wie staat er ver weg?", "Doe je ogen eens dicht! Hoor je geluiden van buiten?", "Hoe klinkt het achter de horizon?".

Laat eventueel een muziekje of zee geluid horen en vraag waar dat geluid vandaan kan komen. Stel vragen als: "Is dat ver weg of dichtbij?", "Kun je het aanraken?", "Hoe voelt het dan?", "Wat voor kleur heeft het?", "Hoe zou het proeven?", "Hoe ruikt het?".

zintuigen

De volgende opdracht richt zich volledig op de zintuigen. Stel vragen die met de zintuigen te maken hebben. Bijvoorbeeld: “Hoe voelt die boom?”, “Is de boom hard of zacht?”, “Vind je dat prettig of onprettig?”, “Hoe zou het gras smaken?”, “Wil je er op liggen?”, “Hoe klinkt het buiten, wat voor geluiden hoor je daar?” “Hoe ruikt het schoolplein?”.

Ga alle zintuigen langs: kijken, horen, ruiken, voelen, proeven. Laat de leerlingen hardop associëren.

ik zie, ik zie wat jij niet ziet!

Speel met de leerlingen het spelletje ‘ik zie, ik zie wat jij niet ziet’. Of afgebakend: vraag om alle ronde vormen aan te wijzen in de klas en de ronde vormen die ze buiten zien. Vraag daarna om alles wat rechthoekig is aan te wijzen, alles wat blauw is, et cetera.

Door het gericht kijken en benoemen leren de leerlingen heel opmerkzaam te worden voor hun dagelijkse omgeving. Ze leren gevoelens en ervaringen uit te drukken, te communiceren.

de horizon

Vertel de leerlingen na de introductie over het bezoek aan de tentoonstelling ‘Horizonnen’. Vraag aan de leerlingen of iemand weet wat een horizon is. Leg daarna het begrip ‘horizon’ uit aan de hand van een afbeelding van een zeegezicht. Hier is de horizon het beste te zien. Stel eventueel vragen als: “Kun je een horizon vastpakken?” of “Kun je over de horizon heen springen?”. Vraag de leerlingen of jullie een horizon zullen tekenen op het raam. Pak een rol tape en maak met de leerlingen de ‘streep’ op het raam. Een andere optie is om een rol behang te pakken en op de achterkant met zwarte tape een hele lange lijn te plakken.

Nu zijn de leerlingen helemaal klaar voor hun creatieve opdracht! De leerlingen zijn gestimuleerd om hun fantasie en zintuiglijke waarneming te gebruiken.

creatieve opdracht:

het maken van een raamSCHILDERING

Tijd: 15 minuten

Door leerlingen na te laten denken over wat er allemaal te zien en te ontdekken is, leren de leerlingen opmerkzaam te worden voor details in eigen omgeving. Dit gaan ze gebruiken in het kijken naar kunst tijdens het bezoek aan het Fries Museum.

optie 1, individueel:

De leerlingen maken een schilderij van het uitzicht uit een raam. Ze hebben in de vorige opdracht vastgesteld wat ze buiten hebben gezien, geroken en geproefd. Vraag de leerlingen om één ding van wat ze gezien hebben, in hun hoofd mee te nemen naar hun tafeltje en te schilderen. Ze mogen het schilderij naar aanleiding van wat ze gezien hebben maken, of stimuleer de leerlingen om vanuit hun fantasie iets te tekenen. Bijvoorbeeld: “Je zit in een toverkamer. Wat zie je als je uit het raam kijkt?”. Een andere optie is om het A3 papier aan de zijkant gordijnen te geven. Vertel de leerlingen dat het papier een raam is van waaruit ze naar buiten kijken. Wat willen ze dan graag zien? Of laten zien?

Na afloop van de les worden de schilderijen op het raam of de muur geplakt.

optie 2, groepswork:

De leerlingen werken samen aan één schilderij, op het raam of op een rol behang. Een horizonlijn is de basis. De leerlingen maken hun schilderij direct op het raam of op een rol behang die op het raam is bevestigd. Er kan een start gemaakt worden door (samen) met verf in zwarte of witte lijnen de ‘outline’ van een aantal objecten van buiten te schilderen en de horizonlijn te maken. Denk bijvoorbeeld aan een boom, de wolken een hekje of speeltoestel.

Voor een bijzonder effect kan ook gewerkt worden met vliegerpapier. Door het papier te scheuren en verschillende kleuren te gebruiken ontstaan er mooie kleurschakeringen.

Door de schilderijen op het raam ontstaat er een verbinding tussen buiten en binnen. Leerlingen hebben hun eigen uitzicht gemaakt. Vraag de leerlingen als afsluiting hoe hun uitzicht heet.

kleine onderzoekers op ontdekking naar kunst

Tijd: 10 minuten

Kijk met de leerlingen naar een paar werken op de ontvangen poster of via de website op het digitale schoolbord. Speel in op de zintuiglijke waarnemingen, verbeeldingskracht en nieuwsgierigheid en stel open vragen. Vraag de leerlingen te benoemen wat ze zien.

Tijdens deze opdracht is het belangrijk om een open blik en een stimulerende houding te hebben naar de leerlingen. Zorg ervoor dat de leerlingen zich veilig voelen om te durven zeggen wat ze zien. Stel vragen als: “Wat zie je allemaal?”, “Waar zou je willen wonen op het kunstwerk?”, “Hoe zou de figuur op het kunstwerk heten?”, “Wat voor kleuren zie je allemaal?”, “Wat gebeurt er op het kunstwerk?”, “Wie heeft dit kunstwerk gemaakt, hoe heet zo iemand?”, “Wat zou jij er bij tekenen?”, “Vind je het mooi?”, “Zie je ook vormen op het kunstwerk?”, “Als je in de wereld van het kunstwerk zou staan, wat hoor je dan?”, “Wie kan een verhaal vertellen over het schilderij?”. Bespreek de verschillende kunstwerken aan de hand van de kijkvragen.

Vertel de leerlingen aan het eind dat ze naar het museum gaan en kunstwerken in het echt gaan bekijken. Als echte onderzoekers gaan ze alles goed bekijken, zoals ze nu ook hebben gedaan.

MUSEUMBEZOEK FRIES MUSEUM

Tijd: 60 minuten

De leerlingen worden ontvangen door twee intermediairs. Ze krijgen eerst een korte introductie over de tentoonstelling Hori-zonnen. De intermediairs nemen de kleine onderzoekers in twee groepen mee op onderzoek met de opdracht dat ze zoveel mogelijk gaan ontdekken. De leerlingen gaan mee op reis met de intermediair. Tijdens deze reis stelt de intermediair onder andere de vragen van de 'Friese Doorkijker'. Op dit werkblad staan open vragen en opdrachten waarmee de leerlingen worden uitgedaagd om de kunstwerken op verschillende manieren te bekijken.

De intermediair gaat in op wat de leerlingen persoonlijk beleven en fantaseren bij een kunstwerk. Er worden vragen gesteld als: "Wat zie jij in dit kunstwerk?", "Hoe klinkt dit schilderij?", "Wat voel jij als je naar dit kunstwerk kijkt?". De leerkracht noteert bijzondere opmerkingen die leerlingen ontdekken tijdens hun reis.

Tot slot wordt aan de leerlingen gevraagd om in gedachten iets van de tentoonstelling mee naar school te nemen. Een 'Friese Doorkijker' en 'kijkerkaarten' gaan mee naar school. Dit is het startpunt van de verwerkingsles.

Tip: het is prettig als alle leerlingen een naamsticker/kaartje hebben en de groep van tevoren in tweeën is verdeeld. We stellen het op prijs wanneer vooraf de regels van het museum zijn doorgenomen.

regels van het museum

- In het museum loop je rustig, je rent niet.
- Je kijkt met je ogen, niet met je handen.
- Je praat rustig.
- Eten en drinken bewaar je voor in de pauze.

VERWERKINGSLES OP SCHOOL

Totale tijdsduur: 45 minuten

benodigdheden:

- Friese Doorkijker en kijkerkaarten van de leerlingen.
- Schilderschorten en kranten.
- Schilderpapier a3 met waterverf/ecoline of wascokrijtjes of vingerverf, verschillende kleuren papier.
- Dikke penselen.
- Verschillende kleuren papier voor de collage.

terugkijken op het bezoek

Tijd: 5 minuten

Deel vooraf de 'kijkerkaarten' uit aan de leerlingen. De leerlingen krijgen de opdracht om woorden of tekeningen bij de tentoonstelling op de 'kijkerkaart' te schrijven of te tekenen. Start de opdracht met een associatieoefening naar aanleiding van het bezoek. Stel vragen als: "Wat hebben jullie allemaal gezien?", "Weet je nog die streep in de verte?", "Heb je nog iets spannends gezien?". Herhaal met behulp van de 'Friese Doorkijker' een aantal vragen. Schrijf of teken een paar antwoorden van de leerlingen op het bord. Stimuleer de koppeling tussen de persoonlijke verhalen en dat wat ze gezien hebben in het museum.

creatieve opdracht: schilderij over wat je hebt gezien en beleefd!

Tijd: 15 minuten

De leerlingen maken een schilderij of collage van de dingen die ze hebben gezien in het museum. Iedere leerling krijgt een groot vel papier en een doosje wasco krijtjes, verf of ecoline en/of verschillende kleuren papier om vormen van te scheuren. Herhaal een paar dingen van het bord en vraag de leerlingen om daar een mooi schilderij (of collage) van te maken. Daar mogen ze hun fantasie bij gebruiken! Hang alle kunstwerken naast de schilderijen die ze hebben gemaakt in de voorbereidende les.

Door het maken van deze kunstwerken ontstaat er een verbinding met wat de leerlingen gezien hebben in het museum en in hun eigen wereld.

ter afsluiting (optioneel)

Lees ter afsluiting het boek 'Kikker en de Horizon' voor, van Max Velthuis.

Ten slotte krijgen de leerlingen de 'kijkkaartjes' van de 'Friese Doorkijker' mee naar huis als herinnering.

bijlage 2

kijkvragen bij de kunstwerken voor in de klas - groep 1,2 en 3

KIJKVRAGEN BIJ DE KUNSTWERKEN VOOR IN DE KLAS

Vergrotingen van het beeldmateriaal zijn te vinden via www.friesmuseum.nl (juiste link volgt)

Maak uit onderstaande video's en beelden een selectie om samen met de leerlingen te bekijken op het digitaal schoolbord. De afbeeldingen zijn kunstwerken uit de tentoonstelling. Hierbij is een aantal kijkvragen opgesteld om de groep op weg te helpen en de kunstwerken en video's beter te bekijken.

Onderstaande filmpjes zijn niet in de tentoonstelling te zien, maar dienen als extra inspiratiemateriaal:

kunstwerken als film te zien op het internet:

Lon Robbe, Giraf, 2002

http://www.lonrobbe.nl/videoloops/qtmovie_01.html

Een giraf op reis, herkenbaar voor kinderen. Een ander kunstwerk van deze kunstenaar is te zien in de tentoonstelling.

- Waar is dit filmpje opgenomen?
- Wat zie je eigenlijk?
- De giraf lijkt door de landschappen te bewegen, hoe kan dat?

La linea (het lijnmannetje)

<http://www.youtube.com/watch?v=8VWcqLLJam4> (2min 52)

- Wat gebeurt er allemaal met het lijnmannetje?
- Welke kleuren zie je allemaal?
- Welke emoties komen allemaal langs? (boos, blij, verdrietig?)
- Welke vormen neemt de lijn allemaal aan?

kunstwerken uit de tentoonstelling met kijkvragen

Jantien Jongsma, Sint Jacobiparochie, 2012

- Wat is Sint Jacobiparochie? (het is een dorp)
- Wat zie je hier allemaal?
- Wat voor mensen wonen er in Sint Jacobiparochie, wat doen ze?
- Waar in dit kunstwerk zou jij graag willen wonen en waarom?
- Welke woorden komen als eerste in je op bij het zien van dit werk?
- Welke figuur zou jij willen zijn in dit werk?

Trijnie van der Wal, The rural view of Sara Lee, 2009

- Dit is een heel lang kunstwerk, wat is er allemaal te zien?
- Wat voor dieren zie je allemaal?
- Wat voor weer is het op het schilderij?
- Wat zouden de mensen aan het doen zijn?
- Wat zie je op de achtergrond, op die lijn in de verte?

Gerrit Benner, Voorjaar, 1970

- De titel van dit werk is 'Voorjaar'. Wat is dat: voorjaar? Hierbij zijn alle antwoorden van kinderen mogelijk, misschien bestaat er ook wel 'achterjaar' in hun beleving.
- Welke kleuren zie je allemaal?
- Wat zou de kleur blauw hier zijn?
- Wat zie je in de lucht?

Tames Oud, Landschap met paard, 1935

- Wat voor weer is het op het schilderij?
- Noem drie dingen die je op het schilderij ziet.
- Wat zegt de boer tegen het paard?
- Hoe kun je zien dat het een boer is?

